

משה אונא

משמעותה האמיתית של בעיית הדת והמדינה בישראל*

את שאלת היחסים בין דת ומדינה במדינת ישראל, אפשר להבין אל-נכון רק על הרקע של בעיות היסוד של המדינה, או ליתר דיוק: על רקע בעיות העם המתהווה במדינת ישראל.

הבעיה הידועה של קביעת יחסים בין שני הגורמים האלה בחברה דימוקראטית מודרנית, קיימת ועומדת במדינות אירופה בנות מאות שנים. אך שם הבעיה היא של יחסים בין שני כוחות הנאבקים על השלטון אחד גיסא, ושל חופש המצפון של האזרח מאידך גיסא. הרקע הלאומי, ועל פי רוב גם הרקע המדיני, קיימים ועומדים שם כבסיס איתן, אשר על גביו מתנהל המאבק. אופיה של הבעיה ופיתרוגותיה המעשיים, נקבעים על רקע נסיונות העבר, שבהם הפעילה הכנסיה את כל כוחה כדי לשלוט על המימשל המדיני, ואשר כתוצאה מהם התחוללו מלחמות אכזריות. אין גם ללמוד גזירה שווה מארצות הברית, היכולה להתפאר, כי היא אומה צעירה שאינה נושאת בנטל עבר מכביד המכוון את דרכה.

אחרים לחלוטין הם נתוניה של מדינת ישראל. כאן הפכה בעיה זו לאחת הבעיות המרכזיות שבחייה הציבוריים. אין לנו אף נקודה זהה אחת לתמונה ששירטטנו בקווים כלליים. למעלה. אין הדת והמדינה בבחינת שני כוחות הנאבקים על השלטון או הצריכים להתחלק בו. כל תיאור מעין זה, שמובא לא פעם בעיתונות ובפירסומים שונים, אינו אלא פרי הדמיון או פרי האג'נ' לוגיה המוטעית למצב שתיארנו, ולפרקים גם אמצעי במלחמה הפוליטית. המוסדות הדתיים אינם "מצברי-כוח" העומדים ברשות עצמם מבחינה כלכלית וכספית. מבחינה פוליטית, אין ה"זרוע" שלהם, המפלגה הדתית, סרה למרותם.

* מתוך ספרו "ישראל באומות", הוצא ע"י מזכירות הקיבוץ הדתי, תשל"א.

קיימת שאלת חופש המצפון, אבל גם היא משובשת עד לבלי-היכר. בעולם מכנים "כפיה דתית" מקרה שבו מכריחים מישהו לעשות דבר נגד מצפונו הדתי, או אם מונעים ממנו לעשות דבר שהוא מצווה עליו על-פי דתו. אצלנו קוראים "כפיה דתית" לכל דבר הנדרש על סמך השקפה דתית. למשל, לפי מיטב ידיעתי אין מקובל בעולם לראות כפיה דתית בקביעת יום א' כיום מנוחה שבועי כללי, ואף בצימצום פעילות בידורית בו. כן נראה כמגמתו, אם נותנים תו של כפיה דתית על הדרישה לחוקק חוק שלפניו יש להתחשב בנתיחת מתים בדעת הקרובים והנפטר, או חוק לאיסור גידול חזיר. על עניינים כאלה וכיוצא בהם, מסתערים במדינת ישראל תחת הסיסמה "כפיה דתית".

השוני הגדול ביותר של הבעיה אצלנו נובע מעצם העובדה שהעם היהודי בישאל הוא "עם בהתהוותו". זהו עם שעדיין לא הגיע להיות בעל-פרצוף מוגדר וסגולי, כעם שנתונו האתניים והתרבותיים והמנטאליות שלו נוצרו תוך ישיבה ממושכת בארץ אחת, ותוך יצירת תרבות והיסטוריה משותפת לכל בניו. המשותף, המאחד והמלכד את כל העם צריך עוד להתהוות.

לפנינו עומדת השאלה: מה האלמנטים שמהם יהיה מורכב אותו "יש", שיהפוך לצד המשותף שלנו ויטביע עלינו את סימן ההיכר של עם אחד? כלום תהיה זאת, בראש ובראשונה המסורת התרבותית, החברתית, האנושית והרוחנית של העבר היהודי, כפי שיצרוהו וחיו אותו אחינו בני הגלויות השונות במשך מאות בשנים? האם ממסורת זו נגבש את האלמנטים העיקריים, ואלה יתוספו הישגי הציביליזאציה והמדע המודרניים, כדי לעשות את העם מוכשר להתקיים ולהתקדם בתנאי העולם המודרני? או האם תהיה הציביליזאציה המערבית, על כל תוכנה ואורח-חיה, עיקר, ואלה יתוספו גם תבלינים מן המסורת היהודית? הבעיה המרכזית של העם במדינתו היא, כיצד תיווצר תרבותו המקורית והסגולית. שאלת היחס שבין דת ומדינה, היא רק חלק מן הבעיה המקיפה הזאת, שהיא בעיה גורלית. יש מחלוקת, האם להבטיח שבמדינת-ישראל יתהוו חיי אומה, שהיסוד הקובע שבהם יהיה ההמשכיות ההיסטורית והתרבותית. גם אם ישיב הרוב בחיוב על שאלה זו — והרי מיעוט קולני בלבד הוא שמשיב על-כך בשלילה — תחלקנה הדעות כיצד להבטיח שתוצאות פעילותנו אכן תהיינה תואמות מגמת זו ושלמרות כוונותינו הטובות, הן לא תתרחקנה ולא תהיינה מנוגדות לה בתכלית.

המשיכה לבנות מחדש עם יהודי הממשיך את תרבותו, היא קשה ביותר. שני טעמים לדבר: (א) העולם של ימינו אינו בונה תרבויות לאומיות; (ב)

משמעותה האמיתית של בעיית הדת והמדינה בישראל

המטען התרבותי-יהודי של חלק גדול מן היהודים הבאים למדינת ישראל, או שהוא דל ביותר, או שהשתמר בתנאים של מציאות מפגרת והושפע ממנה. הבאים מארצות בנות תרבות גבוהה ומטענם היהודי דל, אינם יודעים, על-פי רוב, אלא מעט מאוד על אוצרות התרבות והרוח היהודיים. על כן הם מתייחסים בשלילה, ובמקרה הטוב באדישות, לתביעה לטפח אוצרות אלה ולהחיותם, לשם ביסוס חיי התרבות בארץ. עליונותה של תרבות המערב של ימינו ועדיפותה, הן בשבילם בבחינת אקסיומה.

הדוגמה הבולטת ביותר, הוא היחס לתביעה להיוקק למשפט העברי כיסוד עיקרי לחקיקה. המשפט העברי הוא אחת היצירות הגדולות וגם האופייניות של היהדות. הוא צמח והתפתח במשך כל שנות קיומו של העם, עד לתקופת האמנציפאציה. הוא בנוי על עקרונות מוסריים ומשפטיים, שיכולים לשמש כל חברה מתוקנת. יש בו שיטה וגמישות, כדי לענות למצבים של מציאות משתנית.

במשך שנים רבות, נתקלה התביעה להיוקק למשפט העברי בהסתייגות חמורה, אמנם בשנים האחרונות נתרככה במקצת הסתייגות זו, ועתה מוכנים כבר לעיין גם במקורות שלנו, אך גם כיום אין המשפט העברי נחשב כמקור עיקרי לחוק ולמשפט של המדינה. כלום לא היה צריך להיות מוסכם על כל מי שמעוניין בפיתוח תרבות יהודית מקורית, שיש לעשות כל מאמץ כדי לקדם מגמות אלו? היחס למשפט העברי מצביע על ליקוי רוחני חמור ועל אחד ממקורות הניגודים הקיימים, בדבר היחס הנכון לנכסי התרבות של היהדות מהתקופות שעברו.

ומה לגבי נכסי התרבות של היהדות אצל אלה שבאו מארצות נחשלות? לגבי יהודים אלה רווחה הדעה, כי יש להעבירם במהירות המירבית אל המאה העשרים. כלומר, לבטל את גילויי התרבות העצמית שלהם ולהטמיעם בתרבות האירופית. כתוצאה מגישה זו, נעשו פעולות רבות, שהיה בהן כדי להרוס את המסורת העדתית, שהיתה כמובן דתית.

במיוחד השפיעה גישה זו בשדה החינוך. הדבר גם הוכח בזמנו, על-ידי ועדת החקירה המיוחדת שנתמנתה על ידי הכנסת, לבדוק את התלונות על פעילות האחראיים במחנות העולים נגד החינוך הדתי. רק לאחר שנים, בהשפעת אנשי מדע כמו מרגרט מיד, ועקב התוצאות החינוכיות והחברתיות העגומות במושבי-עולים רבים, נכחו לדעת איזה נזק נפשי וחברתי גרם לעולים אלה. על ידי נטילת היסודות התרבותיים. המסורתיים מתוך המציאות שבה הם חיים, נהרס ביטחונם הפנימי והתבטלו סדרי החברה המקור-

בלים עליהם, ששימשו להם משענת מוסרית. הישן אמנם נעלם, אבל מן החדש שבא תחתיו נעדר התוכן היהודי.

עובדות אלה גרמו, שבעיות התרבות היהודית בארץ קיבלו "מתח דתי", הן בשביל הדתיים והן בשביל הלא-דתיים. אלא ש"מתח" זה, הוא חיובי בשביל הדתיים ושלילי בשביל הלא-דתיים. העובדה שהמסורת התרבותית היהודית הבלתי-ידועה, או הנחשבת כ"מפגרת", היא במהותה דתית, עשתה את הדת בעיני הלא-דתיים לגורם שלילי, ואת הלוחם למענה, למי שמונע התפתחות רצויה והכרחית. הטביעו עליו תו של מי שרוצה להנציח את ימי-הביניים ומתנגד לחיים מודרניים. הקלה עליהם העובדה, שאמנם כת "נטורי קרתא" אינה רחוקה מתיאור זה. "נטורי קרתא" הוכרו כמייצגי היהדות הדתית. לא יכול להיות דבר אבסורדי יותר!

אצל הדתיים, יצרו חוסר ההבנה כלפי המסורת היהודית והמלחמה נגדה מצד גורמים שונים, ולא דווקא מבוטלים, רגישות-יתר בכל הנוגע לדת ולמעמדה במדינה, ונוקשות בכל הקשור בשינויים בסדרי החיים. אף בדברים המחוייבים על ידי צורכי הביטחון ועל ידי השירותים המקובלים במדינה מודרנית, כגון משטרה, קשרים עם חו"ל וכדומה, היתה רתיעה מפני פתרונות נועזים. האווירה שהשתררה, מנעה לא במעט, לראות את הדברים החיוביים שהושגו, על-פי דרישתם של הדתיים, בצבא, בחינוך ובשירותים הדתיים.

זהו הרקע שהוליד מצב, שבו כל תביעה מצד הציבור הדתי, ותהיה הלגיטימית ביותר, נפסלת כ"כפייה דתית", וכל התפרצות של קיצוניים נזקפת לחובת כל הציבור הדתי. חוגים הרואים את תפקידם בכך, התארגנו ללחום נגד כל נושא ציבורי שיש לו נגיעה לדת: "חקיקה דתית", הבאה, דרך משל, להבטיח סדרים נאותים בבת-עלמין, או חינוך דתי לכל דורש, שניתן על ידי משרד החינוך, או התארגנות מפלגתית של ציבור דתי. נוצר מצב, שהציבור הדתי רואה את עצמו נדחק מענפים כלכליים חשובים ומשירותים ציבוריים, בגלל רצונו לשמור שבת. הוא חש את עצמו נתקף ומתגונן ומס-תגר. על רקע זה מתנהל הזויכות על היחסים בין דת ומדינה בישראל.

יש צורך בתודעה היסטורית מפותחת וחזקה, כדי להבטיח רציפות והמ-שכיחות בהתפתחותו של העם היהודי בפרק של ההיסטוריה שבו אנו עומדים כיום. בלי הכרה ברורה שיש צורך במאמץ גדול ואף בקרבנות, ובלי מאמץ גדול זה, אין לצפות להצלחה. גישה זו צריכה להדריך אותנו בבואנו לקבוע עמקה בכל השאלות הנוגעות לדרכה התרבותית והציבורית של מדינת ישראל, ובהן גם השאלה, כיצד לקבוע את היחסים בין דת ומדינה.

משמעותה האמיתית של בעיית הדת והמדינה בישראל

אם נרצה לעמוד על מידת התודעה ההיסטורית הקיימת בציבור הישראלי, נגיע לכלל מסקנה, כי זו איננה מפותחת ביותר. אצל אנשים לא-דתיים, שתודעה זו קיימת אצלם, אנו עדים לנסיגות לעקוף את הבעיה בדרכים שונות. יש השוללים את מהותה הדתית של המסורת היהודית, ומנסים לבודד "מסורת חילונית", שכאילו עומדת ברשות עצמה. ויש הכופרים בחשיבות הקשר הזה באומרם, כי כל מה שייוצר על ידי יהודים, יבטיח את המשכיות היהודית. לפי הכרתנו הברורה, תהיה התוצאה של שתי הגישות הללו — ניתוק מוחלט של הקשר בין העבר היהודי ועתידו בארץ.

בציבור הדתי אין בדרך כלל תודעה היסטורית מפותחת, אלא שקיימת אצלו, כפרי התחושה הדתית-לאומית, חרדה כנה לרציפות. קיים גם זכרון חי של מה שארע בהיסטוריה היהודית, במיוחד זכרון האסונות הגדולים שפקדו את העם היהודי בכל הדרך הארוכה שעשה. אלה נתפסו מאז ומעולם כעונש על התרחקות האומה מתורה וממצוות. תפיסה זו היא המקור להפעתם של כוחות נפשיים, שנסכו ביהודי את הכוח להחזיק מעמד גם מול צרות גדולות וממושכות. תחושה זו לגבי המשמעות של ההתרחקות מתורה וממצוות של חלקים גדולים בעם, היא כוח חי ופועל בקרב הציבור הדתי. אין להבין את דרישותיו של הציבור הדתי ואת תגובותיו, אם אין נותנים את הדעת על עובדה זו.

זהו שורש אחד של העמדה שנוקטים חלקים גדולים בציבור הדתי, שאין להפריד בין הדת והמדינה, על אף כל הקשיים. השורש השני הוא — הרצון להיות אזרחים שוויוניים במדינה, והחשש כי שיויון זה ייפגם, אם המדינה לא תכיר בקשר שבין המדינה והדת ולא תדאג לצרכיו המיוחדים של היהודי הדתי. כי במדינה כמו מדינת ישראל, שבה מסופקים רוב השירותים על ידי המדינה, יהיה זה עומס כבד על היהודי הדתי ואפליה מורגשת מאד, אם הוא יצטרך לדאוג בעצמו לשירותים, כגון בתי-דין, כשרות, סדרי קבורה ועוד. והרי זה פירושה של ההפרדה.

השורש השלישי הוא — תחרדה מפני הפגיעה באחדות האומה, שתבוא בעיקבות ההפרדה. חרדה זו באה לידי ביטוי מיוחד, במלחמה לקיום חוקי האישות הדתיים במדינה, וכן בדרישה לשמירת השבת בחיים הציבוריים. שכן אם לא יישמרו באופן עקרוני חוקי האישות הדתיים, עלול להיווצר מצב, שחלק מהעם יימנע מלבוא בקשר חיתון עם החלק האחר, על כל התוצאות החברתיות הכרוכות בכך. אם לא תקיים מנוחת-שבת ומינימום של ציביון מסורתי של השבת בחיים הציבוריים, תיעשה השבת גורם מפריד בין הדתיים והלא-דתיים, במקום להיות סמל האומה היהודית כעם סגולה.

משה אונא

אלה יסתגרו כדי לא להפגע ברגשותיהם, ולא לה תיעשה השבת ביטוי להווי שאין בינו ובין מסורת היהדות ולא כלום.

אנו יודעים, כי האמצעים שבידינו למניעת התפתחות שלילית — דלים. הכוחות במדינה ובעולם, הדוחפים בכיוון של התערטלות חיי הציבור מהשפעה דתית, חזקים מאד. גם לו היתה לכולנו תחושה ערה של הייעוד הדתי של עם ישראל, לא היינו יכולים לצפות שבלי מאמץ עליון ומלוכד, תהיה תחיית העם בארצו ביטוי לייעוד זה. במקום מאמץ זה אנו עדים למאמץ בכיוון הפוך, שסופו גיתוק גמור בין מדינת ישראל לבין תוכנה הדתי של היהדות. בכל זאת אנו רואים מחובתנו לפעול לפי מיטב יכולתנו, כדי למנוע התפתחות שפירושה, לדעתנו, הינתקות המדינה מן העבר הרוחני והתרבותי של היהדות. יש בלבנו חרדה גדולה מפני אפשרות כזאת.

ברור שהפעילות המפלגתית איננה האמצעי הטוב ביותר למטרה זו. פגם רציני יותר הוא, כי פעילות זו היא אמצעי הנראה ביותר לעין, בשעה שהיהדות הדתית לא הצליחה לפתח בקרבה גורמים שכוחם רב בשדה ההסברה ובהפצת לימוד תורה. אין אנו מקבלים את הדעה, הפוסלת כל פעילות מפלגתית למען צרכים דתיים ולמען ערכים דתיים. אחד הנימוקים לכך הוא, שיש זכות לציבור הדתי לדאוג לענייניו בדרך הנראית לו כיעילה. בתנאים השוררים בארץ, כאשר כל החיים הציבוריים עומדים בסימן הפעילות הפוליטית, אין מגוס מכך שהציבור הדתי יופיע במאורגן בזירה הפוליטית. אחרת לא יישמע קולו, ואם יישמע — לא יקשיבו לו.

נימוק אחר: הדת היהודית באה לידי התגשמות במעשים, הן בחיי הפרט והן בחיי הציבור. ציבור דתי המודהה עם המדינה ורואה את עצמו שותף ואחראי למה שמתרחש בה, ילחם שהסדרים הציבוריים במדינה יבטאו גם אותנו כיהודי דתי, ולפחות שלא יהיו בניגוד גמור לתפיסתו את מדינת היהודים. כי אם לא יעשה כן, ירגיש שהוא מסיר מעל עצמו את האחריות כאזרח המדינה, ומועל בתפקידו כיהודי, המלמד אותו, כי "כל ישראל ערבים זה לזה".

חלוקי דעות שמקורם באמונה ובהשקפה, אין לבטל לא בכוח ולא מתוך התעלמות מהם. ההכרח להיות ביחד, עשוי להוליד "מודוס ויונדי", אם המתונים והגבונים בשני המחנות יראו את עצמם כבעלי-ברית, וישתדלו ליצור במשותף את הבסיס לחיי הכלל. אז יהיה סיכוי למצוא פתרון מתקבל על הדעת גם לבעיית היחס בין דת ומדינה בישראל.